

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Simon József

Középkori és reneszánsz eszmetörténet

Társadalomfilozófia a középkorban

7.3 lecke – 20 perc

Aquinói Szent Tamás: a természetjogi gondolkodás kezdetei

Aquinói politika-elmélete három dolog miatt fontos:

- rehabilitálja a politika értékét Arisztotelész alapján: politika és politikai élet morálisan pozitív aktivitás, ami összhangban van Istennek az emberre vonatkozó szándékával.
- a társadalom és politika hierarchikus-feudális struktúrájával már vegyíti a közösség-elvű és kezdeti egalitárius társ-elméleti elemeket.
- természetes törvény integráns és logikailag koherens elméletét nyújtja, ami a legális, politikai és morális normák fontos forrása lesz.

Ezek hatása máig tart.

Aquinói politikai filozófiája szempontjából is nagy jelentőséggel bír a virágzó skolasztika Arisztotelész-recepciója. Aquinóinak az antik gondolkodó műveinek megismerése által támasztott kihívásra adott általános válasza a politika-elmélet keretein belül is mérvadó:

A kegyelem nincs ellentmondásban a természettel, hanem tökéletesíti ezt.

Aquinói átveszi Arisztotelész teleológia-koncepcióját (lásd 7.1 lecke!), és arra törekszik, hogy szintézist hozzon létre az antik célokság és Istennek a teremtett univerzum és az ember természetével kapcsolatos céljai között. Politikai filozófiájának két vonatkoztatás pontja így Arisztotelésznek tanítása az emberi természetről és Szent Ágoston kegyelemtana.

Aquinói elfogadja Arisztotelész optimizmusát a politika-elmélet racionális konstrukcióját illetően, ám ennek kereti közé bevezeti a keresztény teológiát, még ha Ágostonnal szemben nem is tulajdonít olyan kiemelkedő szerepet az eredendő bűnnek a politika elméletében (lásd 7.2 lecke!).

Aquinóinál a politika közösség törvényei harmonikusan illeszkednek a világot irányító általános törvények nagy rendjébe. A politikai autoritás belső viszonyok alapján történő értelmezésénél fontosabb az a belátás, melyet a közösség törvényeinek az univerzum törvényeivel való összefüggéséből nyerünk.

Törvények tipológiája:

1. **örök törvény**: istennek a teljes, értelem nélküli és értelmes univerzumra vonatkozó terve
2. **természetes törvény**: az isteni törvénynek az a része, melyet az eszes teremteny önmaga természetéből fakadóan felismer (az örök törvény ama részét, melyet a természetes ész nem foghat fel, a kinyilatkoztatásból ismeri meg a keresztény ember, ez az **isteni törvény**)
3. **emberi törvény**: az emberi akarat által hozott pozitív törvények

A természettörvény alatt az arisztotelészi ember politikai természete jelenik meg, az embert politikai közösség alkotására vonatkozó képessége emeli ki az állatvilágból. A természettörvény hatálya alá tartoznak mindama humán viszonyok, melyeket Arisztotelész az ember prepolitikai stádiumaként a politikai lényeg teleológikus előzetes lépcsőnek tekintett (vö. [7.1 lecke!](#))

- önreprodukció
- önfenntartás
- szociabilitás és Isten ismerete
 - meg kell cselekedni a jót és nem szabad megcselekedni a rosszat: Isten természetes ismeretéből fakadó alapvető erkölcsi szabályok

Az emberi törvény az emberi természet kibontása pozitív-jogi keretek mellett. A kormányzatnak pozitív szerepe van és morálisan igazolható.

Sőt, egy hitetlen muszlim uralkodó is kormányozhat igazságosan, amennyiben az örök törvény – természettörvény – emberi törvény diszkurzív rendje biztosítja a politikai autoritást a kinyilatkoztatástól függetlenül.

[...] mert az uralom és a kormányzás az emberi törvényen alapul, miközben a hívő és hitetlen között megkülönböztetés az isteni törvény illetékességi körébe tartozik, és a kegyelemre alapuló **isten törvény** nem semmisíti meg az értelemre alapuló **emberi törvényt**.

Amim igazán fontos Aquinóinál, az a természettörvény és a pozitív-jogi állapot törvényének elkülönítése. Fontos példa, hogy míg a természettörvény tiltja az uzorát, addig – így Aquinói – a hitelezés bizonyos korlátozott keretek között elfogadható az emberi törvény pozitív-jogi aspektusa felől.

A természettörvény és a pozitív-jogi állapot törvényének elkülönítése által implikált teoretikus dilemma abban áll, hogy az arisztotelészi antropológiai politikai meghatározottság alól kikerülnek bizonyos dolgok: a szolgaság, a tulajdon, és egyáltalán a politikai legitimitás jelenségei mind pozitív jogi környezetet igényelnek.

A szolgaság kérdésében elutasítja mind Arisztotelész, mind pedig Ágoston felfogását. Aquinói számára az a tézis, hogy a szolgaságról csak a pozitív jog területén beszélhetünk, ugyanúgy szemben áll a természetes a szolgaság arisztotelianus felfogásával, mint a szolgaságnak az eredendő bűnre történő ágostoni visszavezetésével. A politikum szabad emberek közössége, de a szabadság fogalma más, mint Arisztotelésznél: az isteni tervvel összhangban lévő racionális döntés szabad.

Az emberi törvényt az akarat mozzanata határolja el a természettörvénytől: a természetes moralitás törvényei az ember értelmes természetéből fakadnak, és nem képezhetik akarattól függő döntés tárgyát. Az akarat felhatalmazás emberi törvények esetében sem a törvények tartalmára vonatkozik, hanem arra, hogy valaki törvényeket hozzon. A törvényhozó azután észhasználó, ami összhangban van a kegyelemmel és természettörvénnyel, bár eltérhet tőle. Nem az ellentmondás az érdekes, hanem a pozitív jog elkülönült területének észlelése: **Racionális és természetes dolog az, hogy a pozitív jog tulajdont biztosít, míg a természetes törvény nem.** A természetes jogokat nem ruházzuk át, de kijelölünk egy törvényhozót. A pozitív-konstitucionalista legitimitás ésszerű, mert beleilleszkedik a kozmikus rendbe: azért fejezhetjük ki akaratunkat egy megállapodásban, mert ez természetünkől következik. Nem következik természetünkől, hogy ki legyen a politikai felsőbbség letéteményese (még államformaként is többféle jöhet szóba), de az igen, hogy megállapodjunk személyében. Annyiban nem modern a természetes állapot, hogy fel sem merül annak történeti megvalósulása: természetes állapot az ember politikai antropológiája. Nem választhatom meg, hogy társadalomban éljek, vagy sem. A pozitív jogi társadalom létrejötte a politikai antropológia következménye: természetemből fakad, hogy kinyilvánítsam akaratomat. Nem állapodhatunk meg abban, hogy meg kell állapodnunk.

A pozitív és természetes állapot ezen éles megkülönböztetését nem látjuk se Arisztotelésznél, se Ágostonnál:

- Arisztotelész: a pozitív alkotmányok túl közel vannak a **politikai antropológiához**: variabilitásuk szinte felszíni jellegű. A politikai állat közösséget alkot, maga közösség speciális jellege nem megállapodás-függő, hanem a filozófiai erénytan függvénye.
- Ágoston: **az eredendő bűn antropológiája** kiiktatja a politikai akarat konstitutív szerepét. Közösségben élünk, mert bűnösök vagyunk, a politikai legitimitás világi megalapozás teljesen közömbös, a lényeg, hogy van politikai hierarchia, melynek minden fokán problémás az eszkatológiai dimenzió.

A természetjogi gondolkodás majd a **17. században** kap új erőre és a szerződés-elméleti állammodelllel együtt határozza meg a modernitás politika-filozófiai paradigmáját (Grotius, Pufendorf, Locke). Ám addig még hosszú az út az európai eszmetörténetben. A 16. század elején szinte egyidőben jelenik meg az univerzális természettörvény eszméjének két igen markáns kritikája. Az egyik kritikát a **protestantizmus** képviselői fogalmazzák meg, akik a kései Ágostonra alapozva racionálisan teljesen hozzáférhetetlennek tartották istennek a világra vonatkozó tervét: az eredendő bűn antropológiája alapvetően korlátozza bármiféle univerzális értékrendre vonatkozó megismerésünket. A másik – ettől teljesen eltérő – kritika a reneszánsz válságfilozófusáé: Machiavellié. **Machiavelli** antik-retorikai színezetű értékrelativizmusa ellenáll a természetjogi normativitás eszményének.

Irodalom:

McInerny, Ralph and O'Callaghan, John, "Saint Thomas Aquinas", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = [<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/aquinas/>](https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/aquinas/)

Kérdések:

1. Hogyan tipologizálja Aquinói az univerzum törvényeit?
2. Mi a természettörvény és az emberi törvény közötti különbség?
3. Miben tér el Aquinói felfogása Arisztotelészétől a szolgaság és a tulajdon kérdésében?